

Верховний
Суд

Відступи Великої Палати Верховного Суду у господарських справах

Лариса Рогач
Секретар Великої Палати Верховного Суду

Стаття 36 Закону «Про судоустрій і статус суддів»

2. Верховний Суд:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює ... узагальнення судової практики;

...

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування.

Дотримання принципу єдності судової практики як елемент якісного судового рішення

Висновок №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень:

- визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності, яка гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи;

- метою судового рішення є не тільки вирішення певного спору через надання сторонам юридичної визначеності, а часто також установлення судової практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну гармонію.

Єдине застосування закону та принцип верховенства права

Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль суддів у забезпеченні застосування закону:

- єдине застосування закону є визначальним задля принципу рівності перед законом. Окрім того, питання правових визначеності та передбачуваності є невід'ємною складовою верховенства права. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних справах, і таким чином громадяни можуть передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності;
- неодноразове ухвалення судових рішень, які суперечать одне одному, може створити ситуацію правової невизначеності, що спричинить зменшення довіри до судової системи, у той час, як ця довіра є важливим елементом держави, що керується принципом верховенства права.

Верховенство права та джерела права, що застосовуються судом

- Відповідно до ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.
- Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права.
- Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.
- Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.
- Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.
- Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ст. 11 ГПК України).
- У країнах континентального права рішення суду, особливо верховного, мають ширше значення, ніж щодо тієї окремої справи, стосовно якої ухвалене рішення. З такої точки зору це може вважатися джерелом права.

(Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль суддів у забезпеченні застосування закону).

Причини виникнення розбіжностей у судовій практиці

- ✓ Нестабільність, неякісність існуючого законодавства.
- ✓ Робоче навантаження суддів та працівників апарату.
- ✓ Недостатній рівень горизонтальної та вертикальної комунікації судів.
- ✓ Відсутність та недостатній рівень використання можливостей сучасних технологій, недостатність обсягу фінансування системи судочинства.
- ✓ Відсутність необхідної пошукової системи судових рішень.
- ✓ Різне розуміння, тлумачення та застосування загальних правових понять, положень матеріального та процесуального права.

Принцип єдності судової практики при здійсненні судочинства

- Принцип єдності судової практики не може бути абсолютним, оскільки в протилежному випадку це означало б неможливість виправити судом свою позицію, або виключало можливість динамічного розвитку права, можливість розвитку незалежності суддівського висновку.
- Важливим є запровадження національних засобів для подолання «глибинних та довготривалих розбіжностей», законодавчих приписів, які регулюють питання організації судів, критерії фільтрів для реалізації права оскарження та доступу до Верховного Суду.
- Вдосконалення та розвиток відповідного законодавства повинен спрямовуватися на підсилення тісного зв'язку між єдністю та послідовністю судової практики та правом кожного на справедливий суд.

Висновки Європейського суду з прав людини щодо єдиного застосування закону та права на справедливий суд

Право на справедливий суд, визначене статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є також пов'язане з вимогами щодо застосування закону.

Розбіжності в тлумаченнях можуть сприйматися як невід'ємна риса судової системи, що складаються з певної мережі судів. Тобто, різні суди можуть дійти до неоднакових, але тим не менш раціональних та обґрунтованих висновків стосовно подібного юридичного питання з подібними фактичними обставинами (рішення ЄСПЛ у справі Шахін і Шахін проти Туреччини).

Однак, за певних обставин суперечливі рішення національних судів, особливо судів найвищих інстанцій, можуть становити порушення вимоги щодо справедливого суду, яку сформульовано в пункті 1 статті 6 ЄКПЛ. У цьому контексті треба проаналізувати: (1) чи «глибинні та довготривалі розбіжності» є наявними в судовій практиці національних судів, (2) чи національне право пропонує засоби для подолання таких розбіжностей, (3) чи ці засоби застосовуються, (4) чи, якщо вони застосовуються, якими є наслідки (рішення ЄСПЛ у справі Шахін і Шахін проти Туреччини).

Механізми усунення розбіжностей у судовій практиці

- Неформальні (публікації в пресі, правова освіта, тренінги).
- Напівформальні (регулярні спільні наради, конференції суддів як в межах одного суду, так і суддів різних інстанцій та юрисдикцій).
- Формальні (формальні провадження в апеляційних та касаційних судах).

(Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів).

Підстави касаційного оскарження

- ✓ Застосування норми права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку.
- ✓ Вмотивоване обґрунтування скаржником необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції.
- ✓ Відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Подолання різної практики

- Судова палата
- Об'єднана палата
- Велика Палата

Відступ від висновку може здійснити об'єднана палата:

Постанова ВП ВС від 27.11.2019 справа № 629/847/15-к

«... якщо колегія суддів, палата вважають за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні об'єднаної палати відповідного касаційного суду, то справа може бути передана на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду, яка за наявності для цього відповідних правових підстав може відступити від висновків, прийнятих цією ж об'єднаною палатою раніше.»

У касаційному провадженні підстави для передачі справи на розгляд ВП ВС щодо відступу передбачені частинами третьою та четвертою статті 302 та пунктом 7 частини першої розділу XI Перехідних положень ГПК України:

- Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду.

- Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати.

- За пунктом 7 частини першої розділу XI Перехідних положень ГПК України суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Проблемні питання: що таке висновки?

- «Чинне законодавство України не розрізняє правових висновків Верховного Суду, які стосуються суті спору (висновки щодо застосування норми права при вирішенні ключових питань, які постали перед судом при розгляді справи) і висновків, які були висловлені "obiter dictum" ("між іншим") тобто не по суті спору, а лише як додаткова аргументація.
- Структура судового рішення в країнах прецедентного права дійсно включає ratio decidendi та obiter dictum. Ratio decidendi - вирішальна мотивація суду, що лежить в основі прийнятого рішення. Правова позиція - це фрагмент мотивувальної частини, що містить викладений судом висновок щодо застосування норми права, що в подальшому використовується іншими судами при вирішенні справ з подібними обставинами. Obiter dictum - це висловлення суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета спору, проте висловлені для пояснення, ілюстрації та мають загальний характер. В процесуальних кодексах України такий розподіл висновків Верховного Суду не передбачений, хоча й використовується в деяких судових рішеннях.»
- Ухвала КГС ВС від 19.01.2022 у справі № 910/22858/17

Висновки касаційного суду

Постанова суду касаційної інстанції в мотивувальній частині має містити, зокрема, висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд.

У постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати (ст. 315 ГПК України).

Не можна плутати висновки Верховного Суду з питань застосування норм права з вказівками, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, та є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи відповідно до ст. 316 ГПК України .

Висновки про застосування норм права в ухвалах суду касаційної інстанції

«Аналіз пунктів 8.9-8.11 постанови від 18.05.2021 у справі № 914/1570/20 дозволяє стверджувати, що в них не містяться висновки про застосування конкретної норми права. Натомість, вони містять узагальнений виклад декількох мотивів апеляційного суду та загальний висновок Великої Палати Верховного Суду про те, що апеляційний суд в цілому дійшов правильного висновку про існування підстав для відмови в задоволенні заяви позивача про забезпечення позову. У зв'язку з викладеним Велика Палата Верховного Суду також зауважує, що, передаючи справу на її розгляд, колегія КГС ВС в ухвалі від 18.08.2021 не зазначила, від висновку про застосування якої саме норми права, викладеного у розділі 8 постанови від 18.05.2021 у справі № 914/1570/20, необхідно відступити.»

В ухвалі від 12.01.2021 у справі № 916/1315/18 Велика Палата вказала, що: «мотиви відступу від висновку Великої Палати Верховного Суду від застосування статті 88 Закону України «Про нотаріат» з підстав фактичного ототожнення у постанові строку для звернення до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису з позовною давністю, як і щодо застосування Великою Палатою Верховного Суду статті 88 Закону України «Про нотаріат», не ґрунтуються на дійсному змісті постанови Великої Палати Верховного Суду від 2 липня 2019 року у справі № 916/3006/17, не спростовують існування розбіжностей та суперечностей між положеннями певного нормативного акта та існуючим правопорядком в цілому»

Ухвала ВП ВС від 14.09.2021 у справі №914/1569/20 про відсутність підстав для передачі справи для відступу.

Приклад прийняття ВП ВС справи для відступу від висновків виикладених в ухвалі суду касаційної інстанції про відмову у відкритті провадження

Суд касаційної інстанції відмовив у відкритті провадження з перегляду постанови апеляційного суду, зазначивши про очевидність правильного застосування апеляційним судом норм матеріального та процесуального права при прийнятті рішення (постанови) про відмову в задоволенні скарги боржника у виконавчому провадженні на постанову приватного виконавця про опис та арешт майна (коштів) боржника, згідно з якою накладено арешт на права оренди земельних ділянок, належні боржнику як орендарю на підставі договорів оренди (ухвала КЦС ВС від 8.08.19 у справі №149/1120/19).

Суд касаційної інстанції зазначив про те, що не може погодитися з висновком, викладеним в ухвалі КЦС ВС від 08.08.2019 у справі №149/1120/19 щодо застосування ч. 5 ст. 93 та ч. 2 ст. 135 ЗК України під час вирішення питання про можливість накладення у виконавчому провадженні арешту на належне боржнику-орендарю право оренди земельної ділянки для забезпечення виконання рішення суду про стягнення заборгованості (ухвала КГС ВС від 19.09.2019 у справі № 904/968/18).

За наслідками перегляду ВП ВС в постанові від 18.03.2020 у справі №904/968/18 вказала про те, що суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку про те, що під час виконання рішення суду арештованими можуть бути лише ті майнові права, що належать боржнику та які міг відчужити сам боржник, а кошти, виручені від їх продажу, спрямувати на погашення вимог стягувача до боржника у виконавчому провадженні.

Проблемні питання: що таке подібні правовідносини?

«Термін «подібні правовідносини» може означати як правовідносини, що мають лише певні спільні риси з іншими, так і такі, що є тотожними з ними, тобто такими самими як інші». (Окрема думка судді ВП ВС від 08.02.18, справа №357/3258/16-ц)

Аналізуючи критерії визначення подібності правовідносин для цілей застосування приписів процесуальних законів щодо подібності правовідносин, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12.10.2021 у справі №233/2021/19 (пункти 24–26, 31–32 постанови) звертала увагу на те, що:

«...слово «подібний» в українській мові має такі значення: такий, який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось; такий самий; такий, як той (про якого йде мова). Тому термін «подібні правовідносини» може означати як ті, що мають лише певні спільні риси з іншими, так і ті, що є тотожними з ними, тобто такими самими, як інші.

Таку спільність або тотожність рис слід визначати відповідно до елементів правовідносин. Із загальної теорії права відомо, що цими елементами є їх суб`єкти, об`єкти та юридичний зміст, яким є взаємні права й обов`язки цих суб`єктів. Отже, для цілей застосування приписів процесуального закону, в яких вжитий термін «подібні правовідносини», зокрема пункту 1 частини другої статті 389 (пункту 1 частини другої статті 287 ГПК України; пункту 1 частини четвертої статті 328 Кодексу адміністративного кодексу України (далі – КАС України) та пункту 5 частини першої статті 396 ЦПК України (пункту 5 частини першої статті 296 ГПК України; пункту 5 частини першої статті 339 КАС України), таку подібність слід оцінювати за змістовим, суб`єктним та об`єктним критеріями.

З-поміж цих критеріїв змістовий (оцінювання спірних правовідносин за характером урегульованих нормами права та договорами прав і обов`язків учасників) є основним, а два інші – додатковими.

На те, що зміст спірних правовідносин визначальний для їхнього порівняння на предмет подібності, вказує, зокрема, частина дев'ята статті 10 ЦПК України щодо можливості застосування аналогії закону, якщо правовідносини подібні саме за змістом.

Отже, у кожному випадку порівняння правовідносин і їхнього оцінювання на предмет подібності слід насамперед визначити, які правовідносини є спірними. А тоді порівнювати права й обов'язки сторін саме цих відносин згідно з відповідним правовим регулюванням (змістовий критерій) і у разі необхідності, зумовленої цим регулюванням, – суб'єктний склад спірних правовідносин (види суб'єктів, які є сторонами спору) й об'єкти спорів. Тому з метою застосування відповідних приписів процесуального закону не будь-які обставини справ є важливими для визначення подібності правовідносин.

Велика Палата Верховного Суду неодноразово зазначала, що таку подібність суд касаційної інстанції визначає з урахуванням обставин кожної конкретної справи (див. постанови від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16 (пункт 32); від 25 квітня 2018 року у справі № 925/3/17 (пункт 38); від 16 травня 2018 року у справі № 910/24257/16 (пункт 40); від 5 червня 2018 року у справі № 243/10982/15-ц (пункт 22); від 31 жовтня 2018 року у справі № 372/1988/15-ц (пункт 24); від 5 грудня 2018 року у справах № 522/2202/15-ц (пункт 22) і № 522/2110/15-ц (пункт 22); від 30 січня 2019 року у справі № 706/1272/14-ц (пункт 22)). Це врахування слід розуміти як оцінку подібності насамперед змісту спірних правовідносин (обставин, пов'язаних із правами й обов'язками сторін спору, регламентованими нормами права чи умовами договорів), а за необхідності, зумовленої специфікою правового регулювання цих відносин, – також їх суб'єктів (видової належності сторін спору) й об'єктів (матеріальних або нематеріальних благ, щодо яких сторони вступили у відповідні відносини)».

“Висновки касаційного суду, що не підлягають врахуванню”

«Велика Палата Верховного Суду зазначає, що незалежно від того чи перераховані усі постанови, у яких викладена правова позиція, від якої відступила Велика Палата Верховного Суду, суди під час вирішення тотожних спорів мають враховувати саме останню правову позицію Великої Палати Верховного Суду».

Постанова ВП ВС від 30.01.2019 у справі №755/10947/17

Дія нової правової позиції суду

«Нова» правова позиція суду застосовується до правовідносин, які існували до того, як ця позиція була сформована.

Передано справ до ВП ВС для відступу за 2020 - 2021 р.р.:

- відступити від практики касаційного суду (іншого) – 61 (35) усього, з яких:
 - адміністративних – 3 (3),
 - господарських – 31 (17),
 - цивільних – 27 (14);

- відступити від висновку ВП ВС – 23 (43) усього, з яких :
 - адміністративних – 1 (3),
 - господарських – 11 (18),
 - цивільних – 11 (22).

Приклад передачі справи на розгляд ВП ВС для відступу шляхом уточнення правової позиції постанови ВП ВС шляхом її «звуження» - незастосування у певних відносинах.

Постанова ВП ВС від 18.05.2021 у справі № 914/1570/20, в якій було проаналізовано правову позицію у справі № 753/22860/17 у постанові від 15.09.2020 у частині висновків про неможливість оскарження ухвали суду апеляційної інстанції про відмову в забезпеченні позову та про неможливість касаційного оскарження постанови апеляційної інстанції, якою скасовано вжиті судом першої інстанції заходи забезпечення позову, де ВП ВС вважає невиправданими такі обмеження та відступає в цій частині від висновків, наведених вище у пункті 7.5. цієї постанови, та зазначає, що у касаційному порядку можуть окрім інших переглядатися ухвали суду апеляційної інстанції щодо забезпечення позову (тобто, як ухвали, якими задоволено заяву про забезпечення позову, так і ухвали, якими відмовлено у такому забезпеченні), а також постанови суду апеляційної інстанції, якими скасовано вжиті судом першої інстанції заходи забезпечення позову.

Приклад передачі справи на розгляд ВП ВС для відступу шляхом уточнення правової позиції постанови ВП ВС шляхом її «розширення».

ВП ВС у постанові від 26 червня 2019 року у справі N 905/1956/15 виклала правову позицію про те, що після заміни первісного боржника у виконавчому провадженні двома боржниками - основним і субсидіарним - виконавчі дії з виконання рішення мають вчинятися щодо обох цих боржників.

У постанові ВП ВС від 16.06.2020 у справі №922/4519/14 ВП ВС вважає за необхідне уточнити правову позицію, викладену в постанові від 26 червня 2019 року у справі 905/1956/15, вказавши, що визначальним чинником для заміни первісного боржника у виконавчому провадженні двома боржниками і відповідно визначення виду відповідальності (основної чи субсидіарної) є саме створення нової юридичної особи шляхом виділу з основного боржника з розподілом зобов'язань за розподільчим балансом між юридичною особою, з якої здійснено виділ, та новоствореною особою.

Приклад передачі справи на розгляд ВП ВС для відступу

У постановах Великої Палати Верховного Суду у справах N 916/782/17 та N 904/2796/17 викладено висновок про наявність підстав для задоволення позову, у тому числі щодо вимог про скасування державної реєстрації ОСББ. При цьому, обґрунтовуючи підстави задоволення позовних вимог, суд, зокрема, вказав, що під час доведення позивачем порушення вимог законодавства у зв'язку зі створенням та діяльністю ОСББ, враховуючи вимоги статті 25 Закону N 755-IV, позовна вимога про скасування державної реєстрації ОСББ шляхом скасування запису в реєстрі підлягає задоволенню.

Ураховуючи висновки, викладені в цій постанові, Велика Палата Верховного Суду вбачає необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в постановах Великої Палати Верховного Суду від 18 вересня 2018 року в справі N 916/782/17, та від 18 квітня 2018 року в справі N 904/2796/17 щодо вимог про скасування державної реєстрації.

Постанова ВП ВС від 29.06.2021 у справі № 916/964/19

Приклад постанови ВП ВС щодо відсутності підстав для відступу від позиції викладеній в іншій постанові ВП ВС

Велика Палата Верховного Суду підтверджує висновок, викладений у постанові від 02 липня 2019 року у справі N 916/3006/17, що норми частини першої статті 88 Закону України "Про нотаріат" (у редакції, чинній на час вчинення спірних виконавчих написів) слід застосовувати разом з нормами частини другої статті 88 цього Закону та статті 257 ЦК України, які передбачають трирічний строк від дня виникнення права вимоги, в межах якого вчиняється виконавчий напис.

Постанова ВП ВС від 21.09.2021 р. у справі №910/10374/17

Верховний
Суд

Дякую за увагу!